

Ivo Glavaš, Josip Pavić

Tvrđava sv. Ivana u Šibeniku – nove spoznaje i istraživanja

Ivo Glavaš
Ministarstvo kulture RH
Konzervatorski odjel u Šibeniku
HR – 22 000 Šibenik, Stube J. Čulinovića 1/3
Josip Pavić
Javna ustanova u kulturi
Tvrđava kulture Šibenik
HR – 22 000 Šibenik, Vladimira Nazora 1

UDK: 725.1:623.1(497.581.2Šibenik)
Izvorni znanstveni rad/Original Scientific Paper
Primljen/Received: 19. 10. 2017.

Ključne riječi: Kandijski rat, fra Antonio Leni, Giovanni di Namur, tenalja, hornwerk, kontraskarpa, providur Bernardo, Onofrio del Campo, rastello

Key words: War of Candia, Fra Antonio Leni, Giovanni di Namur, tenaille, hornwork, counterscarp, governor Bernardo, Onofrio del Campo, rastello

Tvrđava sv. Ivana sagrađena je u velikoj žurbi, naporom građana Šibenika 1646. godine početkom Kandijskog rata (1645. – 1669.). Dosadašnji istraživači najveću su pažnju posvećivali osnovnom povijesnom i graditeljskom konceptu tvrđave u kontekstu mletačkih utvrda 17. stoljeća u Dalmaciji. U ovom radu po prvi put se identificiraju različite faze nastajanja, pregradnji i ojačavanja tvrđave. Do novih spoznaja došlo se ponovnim čitanjem i interpretacijom različitih povijesnih izvora (pisanih i grafičkih) te arheološkim i konzervatorskim istraživanjima u prostoru tvrđave. Po prvi put je utvrđen potpuni perimetar i razvoj tlocrtno dispozicije tvrđave te su uočeni neki fortifikacijski elementi koji do sada nisu bili prepoznati.

POVIJESNI KONTEKST¹

Kandijski rat (1645. – 1669.), prvi sukob Mletačke republike i Osmanskog carstva nakon 70 godina mira, bio je jedna od ključnih formativnih točaka u povijesti moderne Dalmacije. Iako je ova regija bila sporedno bojište, sukob je ostavio dugotrajne posljedice na političko, društveno i

gospodarsko stanje regije.² Pored toga, učestali ratni sukobi te razvoj novih vojnih tehnika doveli su do potrebe za adaptacijom srednjovjekovnih gradskih fortifikacija.³

Šibenik je bio dobro zaštićen s morske strane gradnjom tvrđave sv. Nikole sredinom 16. stoljeća,⁴ ali s kopnene strane situacija je bila dramatična. U prethodnom Ciparskom ratu (1570. – 1573.) teritorij Šibenika je značajno sužen i obuhvaćao je tek sami grad u bedemima, uski obalni pojas i otoke.⁵ Nekoć branjen čitavim nizom utvrda u zaleđu, u to doba kopnena obrana Šibenika i njegovoga uskog kotara počinjala je i završavala na srednjovjekovnim gradskim bedemima i njihovom najvišem položaju, tvrđavi sv. Mihovila.⁶ Najveći problem za neposrednu obranu grada bio je brijeg nadmorske visine od 120 metara, niti 300 metara

.....
2 Literatura o Kandijskom ratu, kako na hrvatskom, tako i na drugim jezicima, golema je i prelazi okvire naše teme. Navest ćemo samo radove i monografije koje smo koristili za potrebe ovog rada. Što se Šibenika tiče, ratne okolnosti je obradio NOVAK, GRGA, 1976., 193-211. U novije doba temama povezanim s Kandijskim ratom bave se MADUNIĆ, DOMAGOJ, 2012.; VRANDEČIĆ, JOSIP, 2013.; PERINČIĆ MAYHEW, TEA, 2008.; JURAN, KRISTIJAN, 2016., i drugi. Što se tekstualnih povijesnih izvora tiče, najvrjedniji je svakako zapis Frane Divnića (DIFNIK, FRANJO, 1986.) u kojem nam ovaj Šibenčanin opširno pripovijeda o događajima kojima je bio svjedokom, uz niz zanimljivih detalja. Postoje i drugi, do sada vrlo malo korišteni tekstualni izvori nastali nedugo nakon obrane Šibenika 1647. godine, kao što su Virginio dalla Spada (DALLA SPADA, VIRGINIO, 1648.); Alessandro Vernino (VERNINO, ALESSANDRO, 1648.) i Sertonato Anticano (ANTICANO, SERTONATO, 1649.). Najkorišteniji talijanski povijesni izvor je djelo Girolama Brusonija (BRUSONI, GIROLAMO, 1673.), djelo koje svoj narativni slijed uvelike posuđuje od ranijih autora poput Vernina. O tim izvorima vidi uvodnu studiju Duška Kečkemeta u: DIFNIK, FRANJO, 1986., 29-32.

3 O adaptacijama u 16. i 17. stoljeću: ČUZELA, JOSIP, 2005., 37; GLAVAŠ, IVO, 2015., 93-98.

4 ŽMEGAČ, ANDREJ, 2001., 91-100; ŽMEGAČ, ANDREJ, 2009., 47-57; ČUZELA, JOSIP, 2005., 75-92.

5 O posljedicama Ciparskog rata za Šibenik i gubitku teritorija vidi kod: GRUBIŠIĆ, SLAVO, 1974., 71-75.

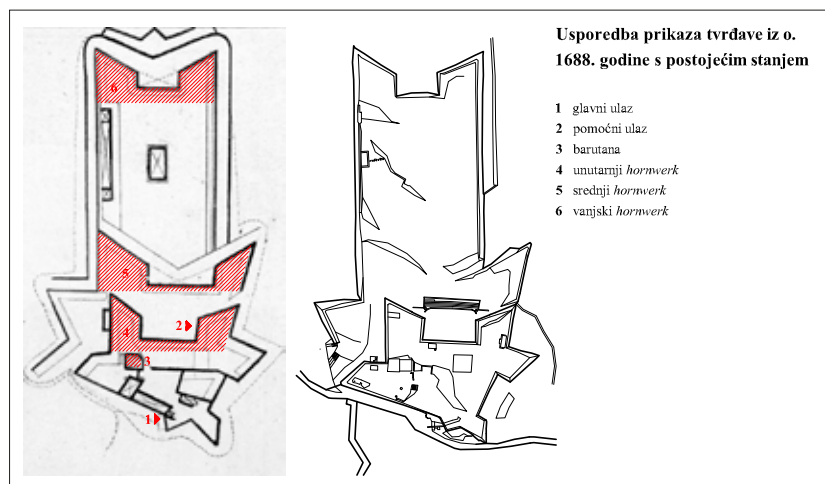
6 Kako se sustavom utvrda pokušala braniti dubina šibenskog teritorija i štiti građane i distrikualce u: GLAVAŠ, IVO; ŠPRLJAN, IVO, 2016., 135-137; GLAVAŠ IVO, 2016., 125-130.

1 Rad je podijeljen na nekoliko poglavlja, s posebnim naglaskom na pojedine faze u gradnji i adaptaciji tvrđave sv. Ivana.

1 Detalj grafike *Il fidellissimo Sibenicho* koja se uglavnom pripisuje Martinu Roti Koluniću iz oko 1571. godine. Na prikazu se dobro može uočiti visinski odnos tvrđave sv. Mihovila (Il Castello) i brda iznad nje na kojem je prikazana crkva sv. Ivana. (izvor: Muzej grada Šibenika)

Detail of printed sheet *Il fidellissimo Sibenicho*, generally attributed to Martin Rota Kolunić and dated around 1571. The image clearly shows the height of the Fortress of St. Michael (Il Castello) with respect to the hill above it where the church of St. John is shown (source: Šibenik City Museum)

2 Usporedba stanja s kraja 17. stoljeća i recentne geodetske izmjere, s označenim ključnim pojmovima iz ovog rada (prikaz je preuzet s: http://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=mag_GEO0014788&mode=all&teca=GeoWeb++Marciana; 12. listopada 2017; shemu izradili: I. Petković Pavić i J. Pavić)

Comparison between the situation at the end of the 17th century and recent geodetic surveys, indicating key terms from this paper. (source: http://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=mag_GEO0014788&mode=all&teca=GeoWeb++Marciana; accessed 12 October 2017; schematic rendering I. Petković Pavić and J. Pavić)

sjeveroistočno od gradskih bedema, koji je dominirao nad najvišom točkom jedine gradske tvrđave. U dotadašnjim ratovima dalmatinski su gradovi uvijek bili periferna meta ratovanja i vrlo rijetko je dolazilo do situacije da bi se našli u iskušenju žestokog napada brojne neprijateljske artiljerije.⁷ Situacija se značajno promijenila početkom Kandijskog rata zbog dojava o brojnoj i dobro opremljenoj vojsci bosanskog paše⁸ (sl. 1).

Na vrhu spomenutog brijega neposredno izvan grada u to vrijeme postojala je zavjetna crkva sv. Ivana Krstite-lja, spomenuta u izvorima 1444. godine.⁹ Još od 1520-ih,

7 Iako je bio slabo utvrđen i branjen, a osmanske su trupe i brodovi u pohodima stizali u gradsku okolicu, Šibenik nije bio direktno napadnut u ratovima 16. stoljeća, što svjedoči o nedovoljnoj opremljenosti neprijatelja za takav pothvat. U izvorima se brojnost neprijateljskih četa kreće od svega 20 konjanika do nekoliko stotina. (NOVAK, GRGA, 1976., 161-176.)

8 DIFNIK, FRANJO, 1986., 73-74.

9 "1444. die 11 me(n)s(is) octobr(is). Consec(rata) fuit ecc(lesi)a i(n) mo(n)te sup(ra) Sibenicu(m) in no(m)i(n)e s(an)c(t)i Joh(ann)is baptiste." (GUNDRUM, FRAN, 1902., 213.)

gradski knezovi, mletački vojni inženjeri, a i sami građani, povremeno traže sredstva od Senata za gradnju tvrđave na tom položaju koji nadgleda sve pristupe gradu.¹⁰ No, mletačka vlada ne pronalazi sredstva za poboljšanje obrane Šibenika, a još od Ciparskog rata na snazi je procjena vojnog inženjera i kondotjera Sforze Pallavicinija da se u slučaju novog rata pod svaku cijenu brane samo Zadar i Kotor, dva najbolje utvrđena grada Dalmacije.¹¹ Do promjene dolazi početkom Kandijskog rata kada u srpnju 1646. godine dobro opremljena osmanska vojska s lakoćom osvaja Novigrad te u dalmatinskim gradovima izbija panika.¹² Šibenčani, usprkos neodobravanju ratnog vijeća i Senata, sami pokreću i financiraju gradnju tvrđave sv. Ivana i unutar samo dva mjeseca dovršavaju obrambeni sistem gradskog

10 Popis tih zahtjeva vidi kod: ŽMEGAČ, ANDREJ, 2009., 95.

11 Mletački vojni vrh još početkom 1646. godine ustraje na tim uputama. (DIFNIK, FRANJO, 1986., 74; ŽMEGAČ, ANDREJ, 2009., 96.)

12 DIFNIK, FRANJO, 1986., 82-85.

3 Lokacijski plan Šibenika, s označenim tvrđavama sv. Mihovila (lijevo), sv. Ivana (sredina) i Barone (desno) (izradili: I. Petković Pavić i J. Pavić)
 Situation plan of Šibenik, with indicated fortresses of St. Michael (left), St. John (centre) and Barona (right). (drawing: I. Petković Pavić and J. Pavić)

perimetra.¹³ Dobro poznate i u znanosti već obrađene okolnosti uzastopnih opsada grada 1646./47. godine dovele su do dodatnih prilagodbi na žurno izgrađenoj tvrđavi.¹⁴ Konačni izgled tvrđave, nastao 1660-ih, ne reflektira potpuno kompleksnost njezine izgradnje i konstantnih promjena kroz taj rani period (sl. 2).

PREGLED DOSADAŠNJIH SPOZNAJA O TVRĐAVI SV. IVANA

Prvi kratki tekst o tvrđavi sastavio je don Krsto Stošić, povijesni entuzijast i osnivač Muzeja grada Šibenika, koji je djelovao u periodu između dva svjetska rata.¹⁵ Kasnije sinteze koje prikazuju razvoj Šibenika, pisane sredinom druge polovine 20. stoljeća, nisu se fokusirale na vojnu arhitekturu tvrđave sv. Ivana, samo uzgred opisujući kako je

¹³ DIFNIK, FRANJO, 1986., 86, 98-103, 143-159.

¹⁴ ĆUZELA, JOSIP, 2005., 95-96.

¹⁵ STOŠIĆ, KRSTO, Šibenske tvrđave (neobjavljeni rukopis), Muzej grada Šibenika.

ona bila izgrađena "u obliku zvijezde", i da su joj se kasnije dodala "i jedna dobra kliješta".¹⁶ Čak i objavljivanje vrijednih izvora, prije svega *Povijesti Kandijskog rata u Dalmaciji*, kojoj je autor bio Šibenčanin Frane Divnić, nije dovelo do većeg zanimanja za stanje u Šibeniku tijekom Kandijskog rata¹⁷ (sl. 3).

Posljednja dva desetljeća obilježena su sintezama. Šibenski konzervator Josip Ćuzela 2005. godine objedinio je svoja istraživanja u knjigu *Šibenski fortifikacijski sustav*, jedinu sintezu razvoja i stanja šibenskih utvrda do danas.¹⁸ Nedugo potom, Andrej Žmegač u svojoj knjizi *Bastioni jadranske Hrvatske* obrađuje i šibenske utvrde, te prezentira i dva prethodno nepoznata grafička prikaza tvrđave sv. Ivana.¹⁹

NOVI NALAZI I SPOZNAJE U ARHEOLOŠKIM I KONZERVATORSKIM ISTRAŽIVANJIMA

Prva arheološka istraživanja na području tvrđave, u volonterskoj organizaciji Društva za očuvanje šibenske baštine Juraj Dalmatinac, i pod nadzorom Muzeja grada Šibenika, provedena su nakon najave pokretanja projekta *Revitalizacija područja tvrđave sv. Ivana*, u ljeto 2015. godine.²⁰ Istraživanja su nastavljena u prosincu 2016. godine u sklopu samog projekta revitalizacije. Ukupno je istraženo 2820 m² površine unutrašnjih i vanjskih fortifikacija tvrđave (sl. 4).

U istraživanjima su pronađene i definirane različite strukture uobičajene za fortifikacijsku arhitekturu 17. stoljeća, poput prsobrana širokog mjestimice i preko 4 metra, uz koji se nalazio banket (stepenica) za vojnike, te topovskih otvora sa sačuvanim kamenim podestima. No, s obzirom na površinu sonde i volumen iskopanog sedimenta, iskopana je skromna količina sitnih nalaza.²¹ Uzrok tomu vjerojatno treba tražiti u činjenici da su istraživanjem zahvaćeni dijelovi tvrđave u kojima nije niti moguće

¹⁶ Usporedi: NOVAK, GRGA, 1976., 196-197.; GRUBIŠIĆ, SLAVO, 1974., 99.

¹⁷ Iznimka je publikacija Tomislava Pavičića (PAVIČIĆ, TOMISLAV, 2008.), koja je pratila istoimenu izložbu. No, ovo izdanje velikim dijelom kompilira već postojeću literaturu.

¹⁸ ĆUZELA, JOSIP, 2005., 93-99. U spomenutoj sintezi Ćuzela je najviše obrađivao tvrđavu sv. Mihovila, dok šibenske tvrđave 17. stoljeća zauzimaju manji dio.

¹⁹ ŽMEGAČ, ANDREJ, 2009., 47-57. Spomenuti grafički prikazi biti će ključni za definiranje etapa izgradnje i proširenja. Najnoviji istraživački projekt istog autora, *Antun Jančić i fortifikacijska arhitektura Mletačke Republike*, obuhvatit će i tvrđavu sv. Ivana kao adekvatan primjer kasne mletačke vojne arhitekture. Usporedi: <https://www.jancic-project.org/> (pristupljeno 9. svibnja 2017. godine).

²⁰ Projekt revitalizacije, financiran od strane Europske Unije i Grada Šibenika, počeo je u rujnu 2016., a njegov završetak očekuje se u rujnu 2019. godine.

²¹ Podatci su bazirani na izvješću Muzeja grada Šibenika od 22. rujna 2015. i izvješću Geoarheo d.o.o. od 29. prosinca 2017. godine. Autori zahvaljuju arheolozima Muzeja grada Šibenika Željku Krnčeviću i Emilu Podrugu te Marku Sinobadu iz Konzervatorskog odjela u Šibeniku na suradnji i ustupanju dokumenata.

4 Zračna snimka istraženog područja jedne sonde koja se protezala uz prsobran sjevernog zida tvrđave sv. Ivana (foto: Geoarheo d.o.o.)
Aerial photograph of researched area of one probe that ran along the north wall parapet of the Fortress of St. John (photo: Geoarheo d.o.o.)

očekivati brojnije materijalne pokazatelje boravka vojnika. Najznačajniji su nalazi nekoliko brončanih mletačkih novčića (*gazzetta*) s kraja 17. ili početka 18. stoljeća,²² te željezne topovske kugle vrlo velikog kalibra koje potvrđuju ozbiljne pripreme neprijatelja za zauzimanje grada²³ (sl. 5, 6).

U konzervatorskim istraživanjima tvrđave sv. Ivana od 2015. do 2017. godine prepoznati su neki fortifikacijski elementi i objekti na tvrđavi koji su do sada promakli istraživačima. U glavnom dijelu tvrđave sv. Ivana, na boku desnog polubastiona unutarnjeg *hornwerka*, nalazi se jednostavni pravokutni otvor. Dosadašnji istraživači tvrđave pretpostavljali su da se radi o recentnom otvoru.²⁴ Međutim, radi se zapravo o izvornom ulazu/izlazu (pomoćnom otvoru) iz utvrde u niži dio obrambenih struktura koji se u stranoj terminologiji različito naziva (*postern*, *sallyport*,

postierla, *porta di sortita*).²⁵ Taj pomoćni otvor manjih dimenzija primarno je služio braniteljima za komunikaciju s ostalim dijelovima utvrde ili kao otvor prema obrambenom jarku za iznenadne ispade protiv neprijatelja.²⁶ Iako je pomoćni otvor prvenstveno trebao biti malen, nizak i relativno tijesan sa zavojitim ulazom, kako ne bi predstavljao problem za obranu, postoje slučajevi da je prilično velik i kvalitetno zidan, gotovo kao glavni ulaz, kao u slučaju pomoćnog ulaza na novom dijelu mletačkih bedema grada Krfa.²⁷ Takav otvor na mletačkim tvrđavama 16. stoljeća najčešće se nalazi na zidu uha (*orecchione*) bastiona neposredno do uvučenog boka (*fiancho*) bastiona.²⁸ Koliku su pažnju mletački vojni inženjeri poklanjali gradnji i lokaciji pomoćnih vrata najbolje se vidi po napatcima što ih je Giulio Savorgnan dao svom zamjeniku Andrei Negrisoliju

22 *Gazzette* te serije (DALMA ET ALBAN, 2 solda) kovane su 1684., 1691. i 1710. godine (CNI, VI, 621-629.).

23 Promjer topovske kugle je okvirno 18 centimetara. Pretragom literature jasno je utvrđeno da je kuglu ispalio top *cannoni di 60* ili njegov osmanski pandan. Taj top, obično težak preko dvije tone, pripadao bi najvećem tipu poljskog topa u mletačkoj vojsci. Slični primjeri u: BELTRAME CARLO; MORIN, MARCO, 2014., 252-253.

24 "U donjem dijelu zida postoje mala ulazna vrata sa spremištem za igralište koje je recentno formirano na tom prostoru." (ČUZELA, JOSIP; STOŠIĆ, ŽIVANA, 2004., 18-19.)

25 U glosaru Ane Deanović koristi se termin *sporedna vrata* koji, s obzirom na karakter i pravu funkciju tih vrata, nije primjeren. (DEANOVIĆ, ANA, 1978., 45.) Kako kod nas fortifikacijska terminologija još nije službeno usklađena niti je objavljen terminološki rječnik, autori ovog rada opredijelili su se za termin *pomoćna vrata* koji je primjereniji njihovoj funkciji.

26 O funkciji otvora pod nazivom *sallyport* ili *postern* (talijanski *postierla*) kod: SPITERI, STEPHEN, 1993., 647.; COSMESCU, DRAGOS, 2016., 29.

27 COSMESCU, DRAGOS, 2016., 160.

28 COSMESCU, DRAGOS, 2016., 98.

5 Pokretni nalazi s tvrđave sv. Ivana – gazzetta od 2 solda (foto: Georheo d.o.o.)

Movable finds from the Fortress of St. John – gazzetta coin of 2 soldos (photo: Georheo d.o.o.)

6 Pokretni nalazi s tvrđave sv. Ivana – željezna topovska kugla (foto: Georheo d.o.o.)

Movable finds from the Fortress of St. John – iron cannon ball. (photo: Georheo d.o.o.)

7 Pomoćni otvor na unutarnjem *hornwerku* tvrđave sv. Ivana (foto: J. Pavić)

Auxiliary opening on the interior hornwork of the Fortress of St. John (photo: J. Pavić)

8 Pomoćni otvor na kninskoj tvrđavi (foto: I. Glavaš)

Auxiliary opening on Knin Fortress (photo: I. Glavaš)

nakon napuštanja Herakliona (mletačka Kandija) na Kreti u proljeće 1566. godine.²⁹ Kako je tvrđava sv. Ivana primjer bastionskog sustava 17. stoljeća, bokovi bastiona nisu uvučeni pa su vrata postavljena negdje na bočnom dijelu bedema bastiona. Tako su na kninskoj tvrđavi na južnim bokovima ulaznog bastiona Pisani i bastiona Vendramin, prema prijedlozima i nacrtima mletačkog vojnog inženjera i časnika Antuna Jančića iz 1709. godine, sagrađena po jedna vrata.³⁰ Tim uskim vratima prolazilo se u predbedem na nižoj koti izveden u tipičnoj formi kliješta (*tenaglia*)³¹ (sl. 7, 8).

Poseban problem predstavlja ulaz u glavni dio tvrđave sv. Ivana koji se nalazio na zapadnom zidu manjeg trokutnog

istaka sa samo dva lica (*sperone*),³² okrenutog prema gradu Šibeniku, odakle je prijetila najmanja opasnost od neprijatelja. Tako smještena, bez podiznog mosta i u razini tla, što je značilo potpunu izloženost napadačima, vrata bi bila prilično nezaštićena, što nije bilo moguće. Kad pogledamo prikaz tvrđave iz 1648. godine, vidimo da od jugoistočnog polubastiona paralelno s jugozapadnom kurtinom vodi *rastello nuovo*.³³ *Rastello* ili *restello* je termin iz venetskog dijalekta koji označava obrambenu barijeru koja se gradi ispred ulaza u tvrđavu.³⁴ Termin *rastello nuovo* sugerira da obrambena barijera nije bila sagrađena na samom početku postojanja tvrđave sv. Ivana. Pouzdano utvrđeni dijelovi onoga što se na crtežu tvrđave naziva *rastello nuovo*, a što je na crtežu prikazano samo kao palisada, jesu ostatci tanjega

29 GEROLA, GIUSEPPE, 1906., 332-333. Pomoćna vrata, po mišljenju Savorgnana, na mnogim mjestima na bedemima Herakliona nisu bila dobro postavljena pa ih on prema mletačkom principu uvlači u uho u neposrednoj blizini boka bastiona.

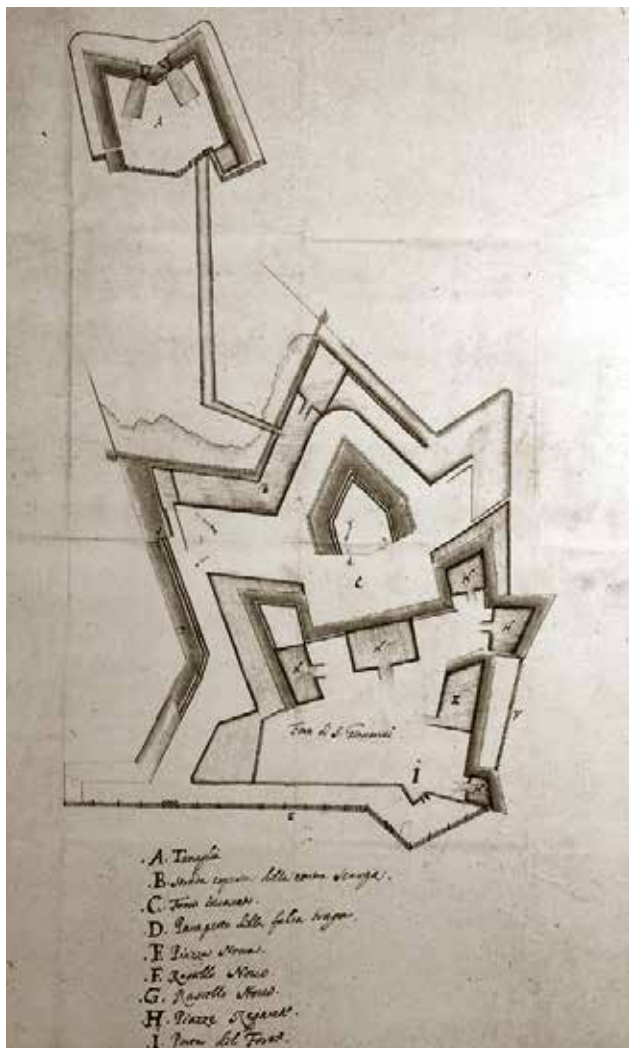
30 ŽMEGAČ, ANDREJ, 2013., 104-107.

31 ŽMEGAČ, ANDREJ, 2013., 104.

32 Izraz *sperone* koristi autor tvrđave Antonio Leni u originalnom nacrtu iz 1646.: ŽMEGAČ, ANDREJ, 2009., 97.

33 Tlocrt tvrđave sv. Ivana iz 1648. godine pogledaj kod: ŽMEGAČ, ANDREJ, 2009., 98.

34 BOERIO, GIUSEPPE, 1867., 570.

9 Tlocrt tvrđave sv. Ivana, nepoznatog autora iz srpnja 1648. godine (preuzeto iz ŽMEGAČ, ANDREJ, 2009., 98.)

Ground plan of the Fortress of St. John by unknown author, dated July 1648. (taken from ŽMEGAČ, ANDREJ, 2009, 98)

obrambenog bedema s puškarnicama uz sama vrata koja su štitili. Kako je na taj način štićen ulaz u tvrđavu najbolje vidimo na primjeru mletačke tvrđave na otoku Gramvousi³⁵ ili na Coronellijevom prikazu manje (donje) tvrđave na otočiću Svetog Teodora uz sjevernu obalu Krete u blizini Hanije³⁶ (sl. 9).

Rastello nouvo na tvrđavi sv. Ivana, sudeći prema nacrtu, proteže se duž jugozapadne kurtine i prelazi ravninu zapadnog polubastiona tvrđave. Držimo da pravac današnjeg puta kojim se sa zapada iz smjera Šibenika prilazi tvrđavi slijedi u cijelosti pravac pružanja nekadašnje obrambene

35 GEROLA, GIUSEPPE, 1906., 623-624. Gerola napominje da je obrambeni zid koji štiti ulaz u tvrđavu u Gramvousi nedavno obnovljen, dakle postojeći stariji zid.

36 GEROLA, GIUSEPPE, 1906., 636. Gerola, koji je obišao ostatke tvrđave, svojom je rukom na Coronellijevom crtežu dopisao *restello* za obrambeni zid ispred glavnih ulaznih vrata u tvrđavu, koja su bila nezgodno postavljena posred kurtine između dva polubastiona.

10 Jedan od autora u novootkrivenom ulazu na bočnoj mezaluni, gledan s juga prema sjeveru (foto: J. Pavić)

One of the authors in the newly found entrance on the lateral demilune, viewed from south to north (photo: J. Pavić)

linije zida pod nazivom *rastello nuovo*. Upravo na kraju tog pravca, u krajnjem zapadnom uglu tvrđave, u ljeto 2015. godine napravljena je sonda u kojoj je otkriven jedan od ulaza u kompleks tvrđave. Naglo skretanje pod pravim kutom, nakon prolaska kroz otvor vrata, podsjeća na sustav često korišten od strane mletačkih inženjera, poput znatno kompleksnije situacije s lažnim (slijepim) ulazima na glavnim ulaznim vratima u tvrđavu u Gramvousi.³⁷ Odbacujemo mogućnost da se u ovom slučaju radi o topovskom otvoru iz razloga što je ulaz izrazito plitak, nakon kojega odmah slijedi skretanje pod pravim kutom, i zbog činjenice da su svi topovi na tvrđavi locirani na najvišoj koti. Sasvim sigurno, nešto više o ovome moći će se kazati nakon sveobuhvatnih arheoloških iskopavanja na tom dijelu tvrđave sv. Ivana. U svakom slučaju, terenskim identificiranjem pozicije obrambenih elemenata pod nazivom *rastello nuovo* dopunjeno je naše poznavanje tlocrtne dispozicije i obrambenih struktura tvrđave (sl. 10, 11).

Na tvrđavi se nalaze ostatci nekoliko objekata od kojih neki evidentno pripadaju 20. stoljeću. Na nekim povijesnim crtežima tvrđave prikazana je i crkva sv. Ivana, ali njeno postojanje još nije potvrđeno u arheološkim iskopavanjima. Istraživačima je promaknuo jedini preostali cjelovito sačuvani objekt iz mletačke faze na tvrđavi sv. Ivana – izvorna barutana. Ona je praktički ukopana između zapadnog i sjeverozapadnog polubastiona zbog dodatne zaštite bedema tvrđave od eksplozije. Osim toga, oštećenja na tom dijelu tvrđave okrenutom gradu Šibeniku najmanje su opasna za njenu obrambenu moć. Barutana na tvrđavi

37 GEROLA, GIUSEPPE, 1906., 624.

11 Detalj plana Šibenika iz 1815. godine, na kojem je prikazan prolaz na mezaluni (unutar crvenog okvira) (izvor: Muzej grada Šibenika)

Detail of the 1815 map of Šibenik, showing the passage on the demilune (within the red frame). (source: Šibenik City Museum)

12 Barutana tvrđave sv. Ivana (foto: I. Glavaš)

Gunpowder magazine of the Fortress of St. John (photo: I. Glavaš)

sv. Ivana načinom gradnje i relativno malim dimenzijama (6,80 x 7,10 metara u tlocrtu) u potpunosti podsjeća na slične i usporedive objekte na ostalim mletačkim tvrđavama³⁸ (sl. 12).

PRVA FAZA: TVRĐAVA U VRIJEME NAPADA NA ŠIBENIK 1646. I 1647. GODINE

U vrijeme kad je osmanska vojska s lakoćom osvojila Novigrad i izazvala paniku u cijeloj Dalmaciji, Venecija šalje u Šibenik fra Antonija Lenija, vojnog inženjera u mletačkoj službi, koji izrađuje nacrt tvrđave na brdu sv. Ivana Krstiteља.³⁹ Radilo se o jednostavnom i simetričnom obrambenom položaju, s *hornwerkom* izduženim u smjeru neprijatelja⁴⁰ i dvama *baluarda verso la città* koji su flankirali istočnu i zapadnu kurtinu.⁴¹ Do sada su istraživači pretpostavljali

38 Na ovom mjestu nema potrebe dodatno raspravljati o barutani na tvrđavi sv. Ivana jer je jedan od autora napravio poseban rad o tome koji je u postupku objavljivanja za časopis *Ars Adriatica*.

39 DIFNIK, FRANJO, 1986., 85.

40 Leni u svom nacrtu ovo pročelje, sastavljeno od dva polubastiona povezana kurtinom, zove *tanaglia* (fr./njem. *tenaille*). Sličan termin je i *hornwork* (tal. "opera a corno", njem. "Hornwerk"). Većinom se oba termina koriste za vanjske fortifikacijske elemente. Za ovaj potonji ne postoji adekvatan znanstveni prijevod u hrvatskom jeziku (usporedi: DEANOVIĆ, ANA, 1978., 35-48.) Postoji i varijanta u obliku prvobitne tenalje sv. Ivana, s tupim kutom usmjerenim prema neprijatelju. U izvorima i historiografiji ta dva izraza često miješaju (usporedi: COSMESCU, DRAGOS, 2016., 25-32.; SPITERI, STEPHEN, 1993.). U ovom članku se, bez obzira na izvorne termine, ustaljeno koristi termin *hornwerk* za element s dva polubastiona spojena kurtinom, dok se *tenalja* koristi za opisanu formu s tupim kutom.

41 Naglašeni dio rečenice je citat s legende prvog nacrtu tvrđave, koji je pronašao Andrej Žmegač u ASV i donosi ga u: ŽMEGAČ, ANDREJ, 2009., 97, 181. Plan je predviđao gradnju dodatnih obrambenih elemenata, do čega nije došlo, vjerojatno zbog dramatičnih okolnosti prvog napada 1646. godine.

da do gradnje tvrđave u ovom obliku nije niti došlo, već da je ona zbog postojećeg reljefa izgrađena ponešto drukčije, više u skladu s kasnijim oblikom.⁴² No, pronalazak novih grafičkih izvora, prije svega crteža koji je kasne 1646. godine napravio inženjer Giovanni di Namur,⁴³ uputio je na moguće postojanje te faze tvrđave.⁴⁴ Ona je konačno potvrđena zaštitnim arheološkim radovima 2016./17. godine, kada je pronađen dobro sačuvani ugao sjeverozapadnog polubastiona⁴⁵ (sl. 13).

Osim spomenute utvrde na vrhu samoga brda, samo koji dan prije dolaska osmanske vojske u listopadu 1646. izgrađena je *tenaglia* – izduženi zaštićeni položaj prema ideji grofa Scotta, jednog od zapovjednika obrane grada. Gradnju tenalje vrlo precizno opisuje Divnić: "Uočivši da jedan uski i kameniti ogranak istoga brijega, što se malo niže od ravnih tvrđave isturio prema sjeveru, priječi pogled na tu stranu doline ispod tvrđave, dao je da se u nekoliko dana napravi tenalja od suhozida, sa čijeg se čela imao pogled na dolinu..."⁴⁶ Arheološka istraživanja nisu provedena, ali je temeljem neinvazivnih geotehničkih metoda definiran

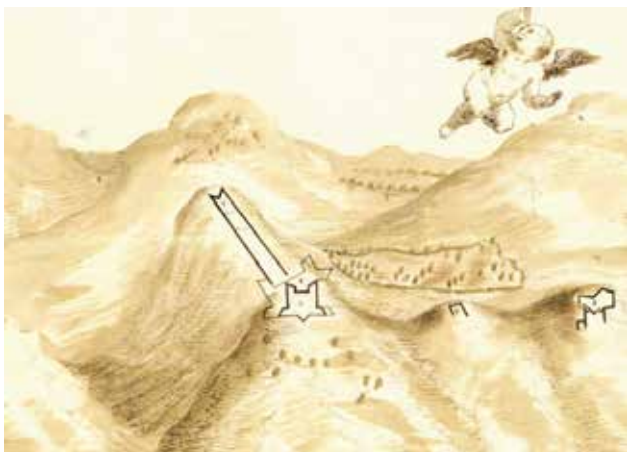
42 ŽMEGAČ, ANDREJ, 2009., 98.

43 Giovanni di Namur bio je Nizozemac u mletačkoj službi kojega spominju i pisani izvori kao sudionika radova na tvrđavi i same bitke s Osmanlijama. (DIFNIK, FRANJO, 1986., 102, 152.)

44 Na karti, napravljenoj u posljednjim mjesecima 1646. godine, jasno se raspoznaje prva faza gradnje (A) od druge (B). Zbog iznimno detaljne legende i potpisa inženjera Namura, u njenu autentičnost nema nikakve sumnje. O toj karti, kao i o još dvjema iz istog perioda, jedan od autora priprema posebni znanstveni rad.

45 Dugujemo veliku zahvalnost Heleni Nodilo, voditeljici istraživanja 2016. godine, za izvještaj, snimke i materijale s terena.

46 DIFNIK, FRANJO, 1986., 99.

13 Detalj prethodno nepoznatog prikaza Giovannija di Namura iz 1646. godine, koji se nalazi u knjižnici Marciana. (preuzeto s: http://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=mag_GEO0025620&mode=all&teca=GeoWeb++Marciana; 12. listopada 2017.)

Detail of previously unpublished rendering by Giovanni di Namuro, dated 1646, kept in the Marciana Library. (source: http://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=mag_GEO0025620&mode=all&teca=GeoWeb++Marciana; accessed 12 October 2017)

prostor najviše nadmorske visine na dijelu brijega sjeverno od tvrđave.⁴⁷ Dodatna istraživanja mogla bi dati nove odgovore u svezi točnog položaja ovoga obrambenog elementa iz rane faze.

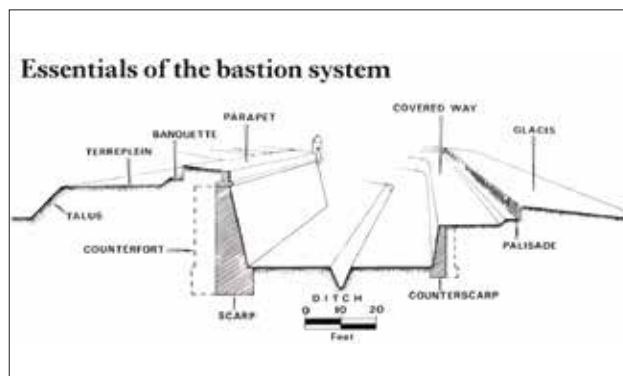
Ta nova glavna obrambena točka Šibenika izdržala je prvu, kratkotrajnu opsadu grada koja je trajala od 7. do 13. listopada 1646. godine. Nakon odlaska osmanske vojske bilo je potrebno ojačati tvrđavu, pa je grof Scotto, prema pisanju Divnića, predložio "da se nova tenalja proširi prema zapadu i produži prema sjeveru okrećući pročelje prema njegovoj tenalji".⁴⁸ Prateći grafički prikaz Giovannija di Namura, koji donosi staro i novo stanje, dogradnjom je sjeverni *hornwerk* zbilja proširen prema zapadu i sjeveru, te okrenut prema vanjskoj tenalji. Crtež Johannes Blaeua, vjerojatno nastao 1647. ili 1648. godine, također donosi novi izgled tvrđave sv. Ivana.⁴⁹ Tvrđava sv. Ivana je u toj

.....

47 Isto potvrđuju i povijesni izvori, koji navode da je tenalja bila *interrata* (što može značiti ukopana, ili zaklonjena zemljanim nasipom), i da su se neprijatelji skrivali iza stijene (BERTOŠA, MIROSLAV, 2003., 146). Detaljniji podatci se nalaze u izvješću koje je u siječnju 2017. godine Gradu Šibeniku podnio Institut IGH d.d. Izvođač je radove izvodio unutar projekta *Revitalizacija područja tvrđave sv. Ivana*. Na terenu su izvedena georadarska istraživanja, napravljeni su dubinski presjeci geoelektrične tomografije te seizmička refrakcijska istraživanja.

48 DIFNIK, FRANJO, 1986., 101. Ovaj citat dobro ilustrira mogućnost potencijalne zabune i/ili krive interpretacije na bazi terminologije. Ustvari je riječ o dogradnji sjevernog dijela tvrđave (*hornwerk*) i okretanju njegovog smjera prema Scottovoj, ili vanjskoj tenalji.

49 Duško Kečkemet iznio je tezu da je autor ove vrlo precizne karte inženjer Alessandro Magli, koji je imao važnu ulogu u mletačkoj vojsci do katastrofalnog pohoda na Knin 1654. godine. S obzirom na izgled utvrđenja, jasno je da je predložak za ovu mapu izrađen neposredno nakon bitke za Šibenik 1647. godine, vrlo vjerojatno od strane neposrednog svjedoka. (DIFNIK, FRANJO, 1986., 50-51.)

14 Tipični profil fortifikacije iz sredine 17. stoljeća. Praktički svi navedeni elementi mogu se prepoznati na tvrđavi sv. Ivana. (preuzeto iz DUFFY, CHRISTOPHER, 1985., 2.)

Typical mid-17th century fortification profile. Practically all listed elements can be recognised on the Fortress of St. John. (taken from DUFFY, CHRISTOPHER, 1985, 2.)

formi dočekala drugi dolazak osmanske vojske, koja je zauzela položaje nadomak grada i od 17. kolovoza do 16. rujna 1647. godine koncentrirala svoje napade uglavnom na zidove ove tvrđave. Krajem kolovoza osmanske snage upadaju u Scottovu tenalju iz koje, usprkos snažnim protunapadima, nisu istjerani.⁵⁰ Divnić nam donosi vrlo dramatične scene opsade, planiranja kontranapada, manjih okršaja, popravljivanja oštećenih zidova pod okriljem noći.⁵¹ Konačni juriš neprijatelja na urušenu kurtinu tvrđave dogodio se u noći s 8. na 9. rujna i završio neuspjehom osmanskih snaga, koje su nedugo potom napustile grad.⁵²

DRUGA FAZA: POPRAVCI TVRĐAVE NEPOSREDNO NAKON NAJVEĆIH ISKUŠENJA

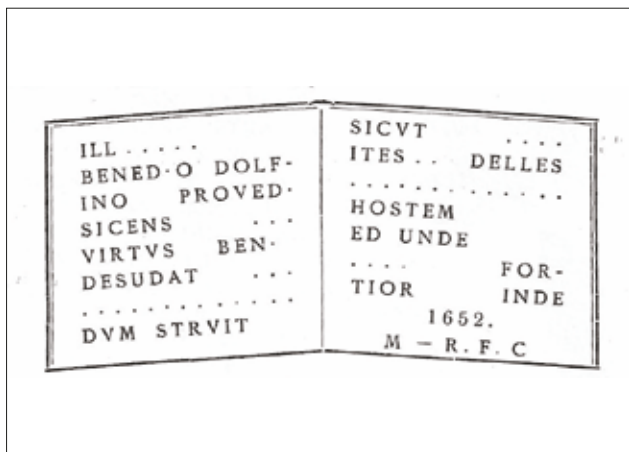
Šibenčani su pretpostavljali da će se iduće godine osmanska vojska vratiti pa se čini da su dodatni radovi na tvrđavi počeli odmah. Divnić piše da je nakon popravljivanja oštećenja inženjer Namur dodao "jedan polumjesec, što ga je Magli naknadno dotjerao, pa je zbog toga kameniti položaj obuhvaćao i nekoliko zemljanih nasipa izvan donjeg obrambenog zida, tako stručno napravljenih da, kao što su oni nadvisivali najpristupačnije strmine, tako je sve nadvisivala tvrđava".⁵³ U glavnom prostoru tvrđave također su izvršeni radovi 1648./49. godine, o kojima nam svjedoče pisani, epigrafski i grafički izvori. Već spomenuti prikaz iz srpnja

50 DIFNIK, FRANJO, 1986., 148.

51 DIFNIK, FRANJO, 1986., 143-157.

52 Osmanlije su "načinili veliki otvor na bedemu Contarini i u kurtini [okrenutoj prema] tanalji, gdje je već bio procjep dovoljan da se može popeti u tvrđavu", ali "inženjer Namur, (...) nastojao je ukloniti pukotinu sedrastim kamenom, popraviti najveće otvore u bedemu i kurtini koji su bili gađani". (DIFNIK, FRANJO, 1986., 152.) Danas se na kurtini tvrđave ne mogu uočiti popravci ili eventualni pojas od sedre, za razliku od polubastiona kojima su gornje razine dominantno građene tim materijalom.

53 DIFNIK, FRANJO, 1986., 102.

15 Izgubljeni natpis iz 1652. godine, nekad postavljen na zid kurtine vanjskog *hornwerka* (preuzeto iz: STOŠIĆ, KRSTO, 1926.-1927., 86)
Lost inscription dated 1652, formerly built in the external hornwork curtain wall (source STOŠIĆ, KRSTO, 1926-1927, 86)

16 Sačuvano ležište natpisa iz 1652. godine (foto: I. Glavaš)
Preserved 1652 inscription frame (photo: I. Glavaš)

1648. godine, koji donosi Andrej Žmegač, jasno prikazuje Namurov polumjesec te vanjske zemljane nasipe s njegove lijeve i desne strane.⁵⁴ U arheološkim istraživanjima 2015./2016. godine otkriven je zapadni dio kontraskarpe koji gotovo u potpunosti odgovara ovom prikazu. U njenim ostatcima vidljive su pravilno raspoređene šupljine u kojima su bile smještene nosive grede za skelu koja je služila kao „zaštićena staza“ (en. *coveredway*; tal. *strada coperta*) za vojnike. Na sjever od kontraskarpe pruža se lagana i dugačka padina, u fortifikacijskoj terminologiji znana kao *glasija* (*glacis*) (sl. 14).

Nadalje, na crtežu iz 1648. godine također je vidljivo i dodatno proširenje tvrđave prema zapadu,⁵⁵ kao i dogradnja obaju sjevernih polubastiona.⁵⁶ Te zahvate možemo datirati po natpisu izvanrednog providura Barba Pesara iz 1649. godine, koji se nalazi na južnom zidu tvrđave.⁵⁷

54 ŽMEGAČ, ANDREJ, 2009., 98.

55 Radove 1648./49. godine obradio je Čuzela (ČUZELA, JOSIP, 2005., 97). Vodeći se kosom linijom na južnom zidu tvrđave, Čuzela zaključuje da je na tom dijelu tvrđava dograđivana i da je cijelo proširenje nastalo 1649. godine. No, kosa crta zida nalazi se na rubu prve faze tvrđave iz 1646. godine, tako da se, pouzdajući se u grafičke izvore, ovdje može zaključiti da je zapadni polubastion, tj. zapadni dio južnog zida tvrđave dvaput proširen – prvo 1647. godine, prilikom okretanja smjera tvrđave (bilj. 39), a potom 1648./49. godine prilikom ovih radova. Najnovija istraživanja pokazala su da se ispod betona zapadnog objekta, susjednog barutani tvrđave, nalazi debeli zid za koji se čini da ima pokos. Položaj spomenutog zida sugerira da je riječ o starijem vanjskom zidu tvrđave. Tek će se budućim iskopavanjima utvrditi pružanje i karakter tog zida.

56 U istraživanjima na području grudobrana (sjeverozapadni polubastion *hornwerka*) pronašle su se određene nepravilnosti u najdubljem sloju, koje bi mogle predstavljati raniji vanjski zid tvrđave, prije ovih proširenja. Za preciznije zaključke potrebno je obaviti dodatne istražne radove.

57 TURCA VALIDISSIMO EXERCITU URBEM OBSIDENTE TORMENTOR FREQUENTATIS ICTIBUS ARCEM HANC UNDIQUE QUASSATAM INSTAURARE AC AUGERE OPTIME CURAVIT VIGILANTISSIMUS PROVIDOR BARBO PISAURUS ANNO SALUTIS MDCXLIX (ČUZELA, JOSIP, 2005., 97). O natpisu vidi: GALVANI, FEDERICO ANTONIO, 1884., 75.

Sačuvali su se također i ugovori iz 1648. godine o dostavi građevinskog materijala (sedre) za popravljavanje tvrđave.⁵⁸ U nedostatku drugih izvora, možemo zaključiti da su zahvati iz 1649. godine bili posljednja značajna intervencija na glavnom dijelu tvrđave, te su ostale prostorne prilagodbe vršene na sjevernom platou.⁵⁹

TREĆA FAZA: FORMIRANJE VANJSKIH UTVRĐENJA DO 1664. GODINE

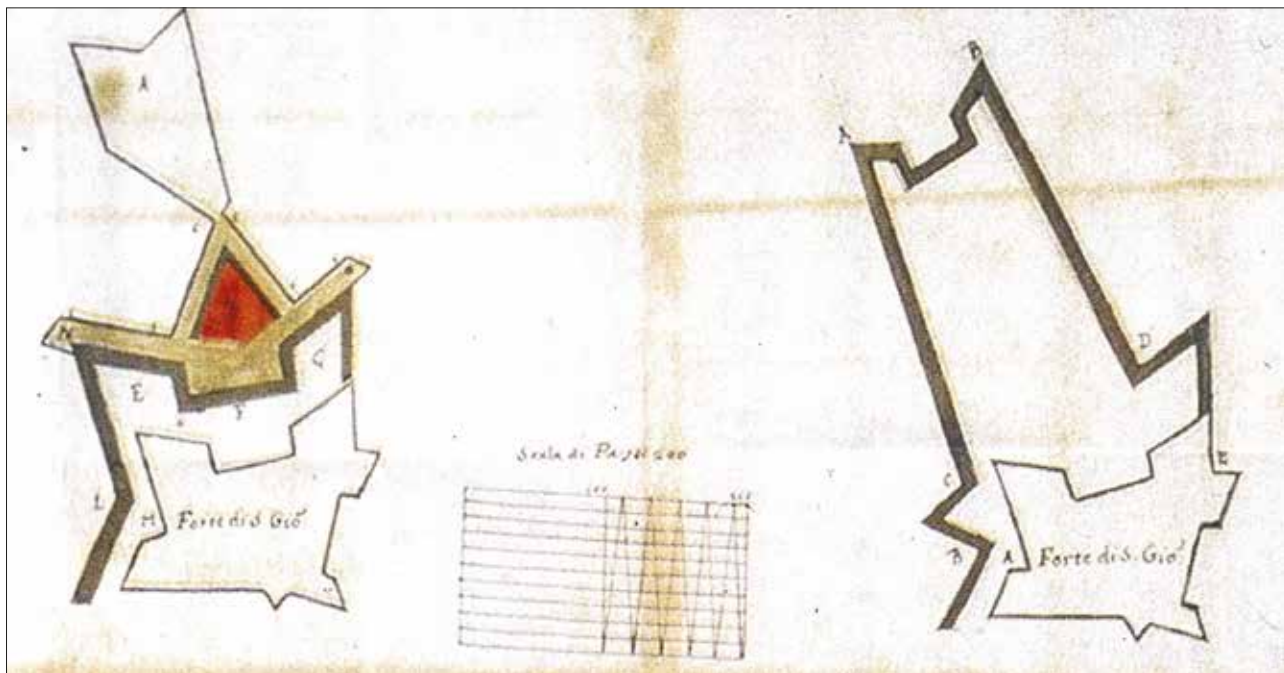
Trenutna nedostupnost i/ili nepostojanje tekstualnih i grafičkih izvora onemogućava pobliže određivanje opsega i područja radova na prostoru sjeverno od tvrđave tijekom 1651./1652. godine. Povijesni izvori sugeriraju pripreme za određeni zahvat: početkom 1651. godine providur Foscarini s inženjerima procjenjuje moguće radove na tvrđavi sv. Ivana na 26.250 dukata, a minimalne radove na 9.000 dukata.⁶⁰ Nadalje, natpis koji se nije sačuvao, a bio je uzidan u zid kurtine vanjskog *hornwerka*, spominje izvanrednoga gradskog providura Dolfinija i 1652. godinu.⁶¹ Riječ je o ponešto problematičnom natpisu, jer je iz kasnije sačuvanih

58 "Na 13.8.1648. u biskupskoj dvorani, u prisutnosti grad. kneza Ivana Kr. Benzona, Franje Draganića i Mihovila Zavorovića čine ugovor majstori Jakov Cavallotto, Mihovio Jakutinović, Marko Grepčanin (iz Grepca), Šimun Meslica, Toma Cavallotto, Mihovio Klišanin i Mihovio Orlić zidari u Šibeniku. Oni se obvezuju da će izgraditi zidine tvrđave sv. Ivana, prema zahtjevu inženjera, tupinom sedrom i kamenjem do konca maja (...)." Ovaj podatak je sačuvan u rukopisu Krste Stošića *Šibenske tvrđave*, koji se nalazi u Muzeju grada Šibenika. Jednostavnim obilaskom tvrđave može se vidjeti da su dijelovi zidina označeni kao novi na prikazu iz 1648. godine izrađeni od sedre, izuzev prva 2 do 3 metra visine.

59 Ova tvrdnja dakako ne uključuje sitnije prilagodbe prostora, kao ni podizanje i/ili rušenje manjih objekata od strane različitih vojnih uprava.

60 MADUNIĆ, DOMAGOJ, 2012., 336-337.

61 Podatak o tome prvi donosi don Krsto Stošić u već spomenutom rukopisu o šibenskim tvrđavama. Kako je natpis u međuvremenu otpao ili uništen te je ostalo samo njegovo kameno ležište, nije moguće provjeriti Stošićevo čitanje, za koje iz drugih primjera znamo da može biti upitno.

17 Crteži Onofria del Campa koji prikazuju stanje tvrđave oko 1656. (lijevi) i oko 1662. godine (desni) (preuzeto iz: BERTOŠA, MIROSLAV, 2003., 87.)
Drawings by Onofrio del Campo showing the Fortress around 1656 (left) and around 1662 (right) (source: BERTOŠA, MIROSLAV, 2003., 87)

povijesnih izvora vrlo jasno da zid vanjskog *hornwerka* nije bio formiran sve do poslije 1660. godine. Također, jedini prijepis natpisa donosi don Krsto Stošić, čije čitanje nije pouzdano. Zbog svih ovih razloga izvedba ovoga trećeg zahvata ostaje itekako upitna (sl. 15, 16).

Nova intervencija, znatno složenija, bila je izvršena 1656. godine, pod vodstvom providura Bernarda i inženjera Onofrija del Campa.⁶² Radovi su potvrđeni u nekoliko različitih izvora: natpis providura Bernarda o obnovi struktura cijele tvrđave,⁶³ izvještaj istoga providura⁶⁴ te opširni opis, tlocrt i presjek tvrđave koji je izradio inženjer Onofrio del Campo.⁶⁵ Prema riječima del Campa, on je završio vanjska utvrđenja tvrđave (*fortificazioni esteriori*), što bi moglo značiti da su ona rađena kroz duži vremenski period i da su možda vezana uz zahvate početkom 1650-ih.

62 Generalni providur Dalmacije Antonio Bernardo zaslužan je i za novi sustav obrane na istočnoj strani grada, gdje je u periodu njegova mandata (1656. – 1660.) počela gradnja dvaju bastiona, o čemu opširno piše Onofrio del Campo u: BERTOŠA, MIROSLAV, 2003., 60-62, 65-66, 71-73.

63 Čitanje tog natpisa još uvijek nije potpuno jer je ploču s natpisom potrebno restaurirati. Natpis evidentno nisu dobro pročitali ni Stošić niti Čuzela, tako da je, nakon restauracije, potrebna njegova nova i cjelovita restitucija.

64 CRV 7, 139-141.

65 Onofrio del Campo je u centralnoj fazi rata bio vrlo važna ličnost, prvi suradnik providura Bernarda i nevoljki sudionik neke vrste dvorske intrige, kada je napadnut od strane zapovjednika markiza Villanove i njegove postrojbe te završio s ozbiljnim ozljedama (DIFNIK, FRANJO, 1986., 235). Iznimno svjedočanstvo ovog inženjera, kojega spominju i izvori poput Divnića, pronašao je i objavio Miroslav Bertoša. (BERTOŠA, MIROSLAV, 2003.)

Redom se radi o: tenalji, polumjesecu, kontraskarpi i "starijarku".⁶⁶ Iz karaktera Onofrijevog teksta moglo bi se pretpostaviti da je srednji *hornwerk* (*Ornavecchia*), označen na crtežu i presjeku, već postojao u nekoj formi – vjerojatno kao kontraskarpa ranije faze.⁶⁷ U tom zahvatu napravljena su i dva mala reduta (*ridotti interrati*) koji su štitili izložene mrtve kutove tvrđave.⁶⁸ Tadašnje stanje potvrđuju još neki grafički prikazi,⁶⁹ ali i osmanski suvremenik Evlija Čelebija⁷⁰ (sl. 17).

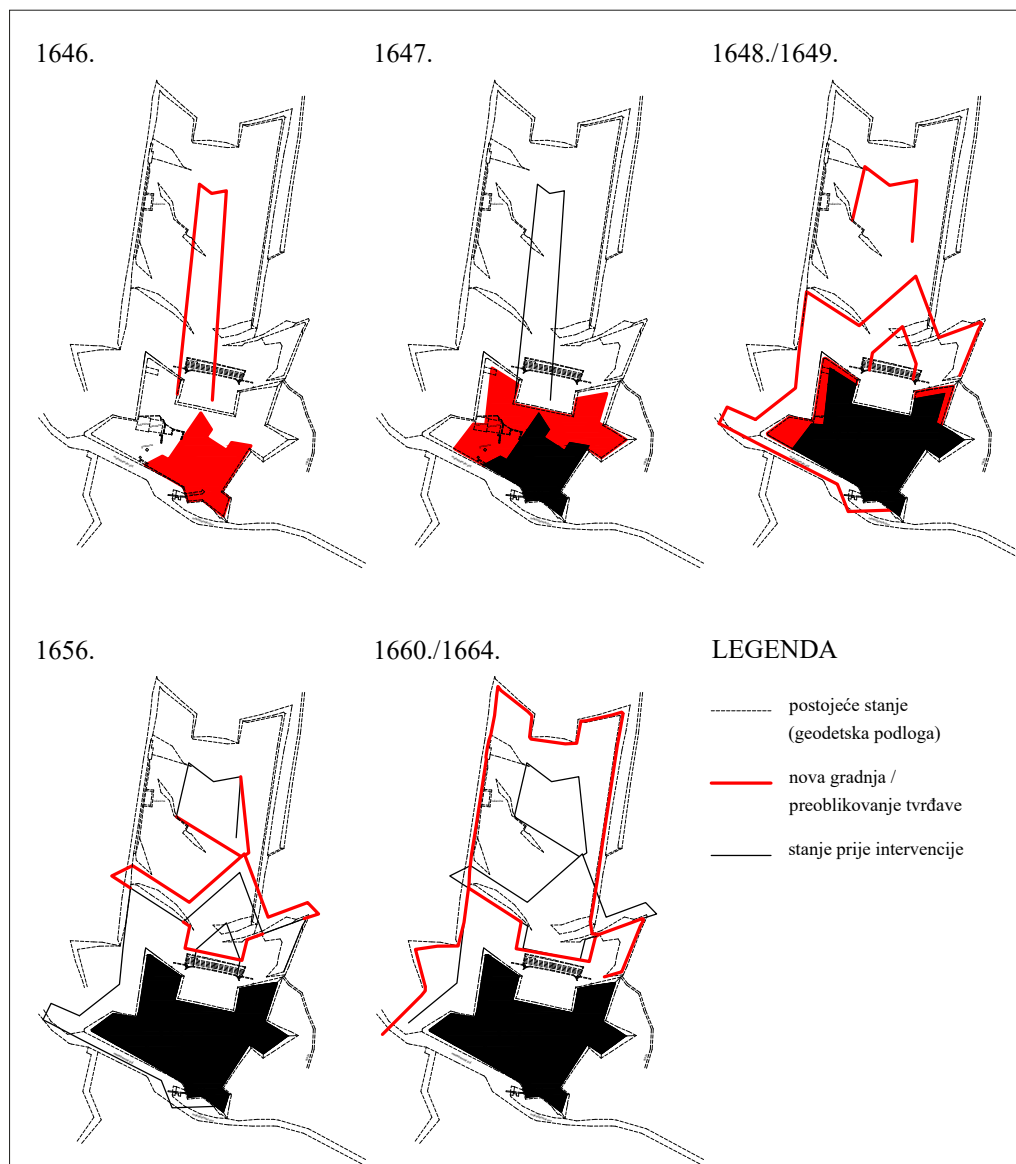
66 "(...) e sonola Tenaglia interrata segnato A. la meza luna segnata B. e la Contrascarpa segnata C. con l'Ornavecche E. F. G. (...)" (BERTOŠA, MIROSLAV, 2003., 146.)

67 Makar Onofrio vrlo jasno ucrtava "srednju tenalju" u nacrtu i presjeku, u opisu se ipak koristi drugim terminima (*ornavecchia*). Kasniji grafički prikazi uglavnom ga prikazuju u obliku zidine, makar je iz nekih presjeka (Zavoreo, kraj 18. stoljeća) jasno da je od onog što bi trebalo biti unutarnji zid ostalo vrlo malo, a od vanjskog zida ništa. Arheološka istraživanja solidnog sačuvanog desnog, istočnog polubastiona, mogla bi dati konkretnije odgovore.

68 Detaljan opis intervencije, kojom je Onofrio bio vrlo zadovoljan: BERTOŠA, MIROSLAV, 2003., 63, 67-68.

69 Jedan od njih, onaj njemačkog inženjera von Klengela, donosi Žmegač (ŽMEGAČ, ANDREJ, 2009., 20.). Drugi je duže vrijeme dostupan u Muzeju grada Šibenika. Iako je datiran okvirno u drugu polovinu 17. stoljeća, prema prikazu stanja obrambenih struktura (Tvrđava sv. Ivana, zapadni Gonzagin zid, novoizgrađeni bastioni uz istočne zidine) može se znatno preciznije datirati u period između 1657. i 1662. godine.

70 Čelebija tako u svom opisu Šibenika iz 1660. godine napominje da su ga Mlečani "utvrdili kao Aleksandrov zid i taj prosti grad pretvorili u gazelu koja se spasla iz ruku lovca", te nastavlja: "samo sjeverna i istočna strana graniči kopnom. Na tim stranama nalaze se uzvišice koje dominiraju gradom. Ali su sav teren koji vodi u šančeve minirali. Na mjestima koje je tukao paša Tekelija podigli su tabije." (CELEBI, EVLIYA, 1996., 184.)

18 Shema razvoja tvrđave sv. Ivana u Šibeniku, napravljena na geodetskoj podlozi, na temelju povijesne, arheološke i prostorne analize (izradili: I. Petković Pavić i J. Pavić).

Scheme of development of the Fortress of St. John in Šibenik, made on a geodetic base map, based on historical, archaeological and spatial analysis. (drawing: I. Petković Pavić and J. Pavić).

Konačno preoblikovanje područja sjeverno od tvrđave dogodilo se nešto poslije 1660. godine, kada je taj prostor doveden u današnji oblik.⁷¹ Uklonjeni su tenalja, polumjesec, kontraskarpe i bočni reduti, zanemaren je i/ili uklonjen dio srednjeg *hornwerka*, te je na prostoru sjeverno od "zvijezde" formiran dijelom nasuti plato koji završava novim vanjskim *hornwerkom*. Kako bi se osigurala zapadna strana tvrđave i zapadni zid platoa, formiran je polumjesec koji flankira te položaje. Onofrio del Campo je u svom izvještaju izuzetno kritičan prema tom rješenju.⁷² Makar on ne spominje ni godine ni imena, iz izvora se ipak može razabrati autor i okvirna datacija posljednje intervencije. Naime, generalni providur Girolamo Contarini

71 Kako je već rečeno, o tome opširno i donekle ogorčeno piše Onofrio del Campo u: BERTOŠA, MIROSLAV, 2003., 63, 67-70.

72 Prema njemu, tvrđava je "puno manje čvrsta nego prije, jer je tada neprijatelj trebao zauzeti četiri utvrđenja prije dolaska do zidina utvrde, a u stanju u kakvom je sada mora zauzeti samo jedno". (BERTOŠA, MIROSLAV, 2003., 68.)

(1662. – 1664.) izvještava Senat da je izgradio *un oppera a corna, che anco è stata dissegnata dal signor don Innocentio Conti*,⁷³ ali je nije dovršio, te bi bilo vrlo korisno da se dovršenje ubrza⁷⁴ (sl. 18).

STANJE TVRĐAVE KRAJEM PRVE AUSTRIJSKE UPRAVE

Na samom kraju Prve austrijske uprave Dalmacijom 1805. godine, austrijski inženjerijski časnik Maximilian de Traux izrađuje priručnik za austrijskog nadvojvodu

73 Onofrio del Campo također spominje Contija u dijelu teksta koji opisuje sukobe koje je Onofrio imao s dva druga inženjera u službi Venecije. Contijev nacrt dogradnje istočnih gradskih bastiona na kraju je prihvaćen i izveden, na Onofrijevo zadovoljstvo jer je bio vrlo sličan njegovom. Frane Divnić opisuje kako je početkom 1660. godine s novim providurom Andreom Cornerom i Conti dobio novu službu (*capo da guerra*), ali ga je u planovima poremetila smrt od bolesti u Rimu iduće zime. Vidi: BERTOŠA, MIROSLAV, 2003., 61, 65; DIFNIK, FRANJO, 1986., 260-261; MADUNIĆ, DOMAGOJ, 2012., 414.

74 CRV, 7, 154.

Johanna s opisom i nacrtima pojedinih utvrda nekadašnje mletačke Dalmacije i Albanije.⁷⁵ Posebnu pažnju posvećuje Šibeniku, a prilično dobro je upoznat s teškim borbama s Osmanlijama pod tvrđavom sv. Ivana za koje, doduše, kaže da su se odigrale u vremenu od 17. kolovoza do 9. rujna 1648. godine.⁷⁶ Opis šibenskih fortifikacija De Traux znakovito počinje tvrđavama sv. Ivana i susjednom tvrđavom Barone za koje kaže da su važne, ali su zahvaljujući poslovičnoj nebrizi mletačkih vlasti u vrlo slabom građevinskom stanju.⁷⁷ Tvrdi da se na nekim mjestima na objema tvrđavama jedva vide tragovi grudobrana, a ispred *hornwerka* na tvrđavi sv. Ivana, koji je potpuna ruina, naziru se ostatci pokrivenog puta i revelina.⁷⁸ De Traux respektira činjenicu da su obje tvrđave napravljene u žurbi, kako on navodi 1647. godine, pa ih se mora ustrajno pojačavati dodatnim jarkom i ojačati s obje strane, posebno s one koja gleda na grad i tvrđavu sv. Mihovila.⁷⁹ Da je mišljenje De Trauxa pretjerano kritično prema stanju šibenskih fortifikacija, pa tako i tvrđave sv. Ivana, vidi se prema njegovom komentaru da na svim šibenskim tvrđavama ima jako malo vojnih objekata, a nema niti jedne spomena vrijedne barutane.⁸⁰ To nije posve točno, jer su u trenutku dok De Traux obilazi tvrđavu sv. Nikole postojale dvije barutane: jedna na terasi tvrđave, a druga u dubini tvrđave na razini mora uz sjeveroistočnu kurtinu, a na tvrđavi sv. Ivana barutana je bila u blizini mrtvog kuta centralnog dijela tvrđave između zapadnog i sjevernog polubastiona. To su bile tipične mletačke barutane i sigurno dimenzijama i načinom gradnje nisu odgovarale tada suvremenim standardima za takve objekte kako ih je poimao De Traux. Zanimljivo je da De Traux na jednom mjestu spominje postojanje vojne komunikacije između tvrđave sv. Ivana i kaštela sv. Mihovila, za koju kaže da je posve uništena.⁸¹ To je, osim na grafičkim prikazima, jedina pismena potvrda o tragovima obrambenih struktura koje su još početkom 19. stoljeća povezivale kaštel sv. Mihovila s jednom od tvrđava iznad Šibenika. S obzirom

.....
75 Jedinu primjerak De Trauxovog rukopisnog djela nalazi se u Narodnoj biblioteci Srbije u Beogradu. O De Trauxovom priručniku više kod: ŽMEGAČ, ANDREJ, 2016., 199-208.

76 DE TRAU, MAXIMILIAN, 1805., 14.

77 DE TRAU, MAXIMILIAN, 1805., 11. De Traux jedino za tvrđavu sv. Nikole u šibenskom kanalu sv. Ante tvrdi da je nova građevina za koju očito nije znao kad je sagrađena, ali je na njega ostavila jak utisak. (DE TRAU, MAXIMILIAN, 1805., 13; ŽMEGAČ, ANDREJ; 2016., 202.)

78 "Alles ist daher in dem elendesten Zustande, an manchen Orten sogar sieht man kaum die Spur der Brustwehren. Vor dem Hornwercke des Forts S. Giovanni entdeckt man noch die Überbleibsel eines bedeckten Weegs und Ravelins, und dies Hornwerck selbst iste eine bloße Ruine." DE TRAU, MAXIMILIAN, 1805., 11-12.

79 DE TRAU, MAXIMILIAN, 1805., 12.

80 DE TRAU, MAXIMILIAN, 1805., 13. O De Trauxovoj pretjeranoj kritičnosti prema mletačkoj vlasti u Dalmaciji uopće vidi kod: ŽMEGAČ, ANDREJ, 2016., 201-202.

81 DE TRAU, MAXIMILIAN, 1805., 12.

na posve preoblikovani teren, danas je gotovo nemoguće utvrditi pružanje i točnu poziciju fortifikacija koje su povezivale tri šibenske kopnene tvrđave.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Tvrđava sv. Ivana sagrađena je početkom Kandijskog rata (1645. – 1669.) u presudnom trenutku za Šibenik, u doba primicanja najveće osmanlijske vojske koja je do tog doba ušla u Dalmaciju. Simbolika dramatičnih okolnosti njene izgradnje čini je vrhunskim primjerom lokalnog zajedništva i komunalnog duha. U dosadašnjoj historiografiji upravo ti narativni elementi bili su vrlo naglašeni, dok se sporednim smatrao nastanak same tvrđave i detaljne prilagodbe koje su izvršene kako bi se branitelji doveli u što povoljniju situaciju nad neprijateljem. Dosadašnji istraživači stoga su najveću pažnju posvećivali osnovnom povijesnom i graditeljskom konceptu tvrđave u kontekstu mletačkih utvrda 17. stoljeća u Dalmaciji.

Do novih spoznaja došlo se ponovnim čitanjem starih izvora (pisanih, ali i znatno pouzdanijih grafičkih), pronalaskom i interpretacijom novih. Tvrđava sv. Ivana je kroz prvo desetljeće i pol svoga postojanja prošla kroz nekoliko građevinskih intervencija koje su prvotno zamišljenu i *ad hoc* izvedenu formu transformirale u vrlo kompleksnu i dobro branjenu utvrdu. Glavni prostor tvrđave ("zvijezda") u vrlo kratkom razdoblju (1646. – 1649.) dvaput je preoblikovan, dok se rad na vanjskim utvrđenjima, prvotno vrlo ograničenima, nastavio u nekoliko faza barem do 1664. godine.

Nakon toga, osnovni oblik i strukture tvrđave sv. Ivana ostali su gotovo netaknuti sve do danas, o čemu svjedoče brojni sačuvani grafički prikazi kroz stoljeća. Na tvrđavi su se izmjenjivale vojne uprave Venecije, Austrije i obje Jugoslavije, koje su vršile manje prilagodbe objekata, grudobrana i drugog, ovisno o epohi i vojnim potrebama. Kako je tvrđava sve više gubila svoju primarnu funkciju, dijelovi obrambenih struktura bili su sve zapušteniji. Posljednjih nekoliko desetljeća građani Šibenika su područje tvrđave, obraslo šumom alepskog bora, koristili kao šetalište i vidikovac, ali određeni dijelovi tvrđave bili su devastirani ljudskim faktorom. U recentnim arheološkim i konzervatorskim istraživanjima identificirani su neki specifični fortifikacijski elementi i barutana, jedini izvorni cjelovito sačuvani objekt na platou tvrđave, na što dosadašnji istraživači nisu obratili pažnju. Određen je obrambeni perimetar tvrđave s južne strane prema gradu Šibeniku (*rastello nuovo*), gdje je pronađen i jedan od ulaza u tvrđavski kompleks, te je razjašnjeno funkcioniranje instalacija oko glavnih ulaznih vrata u tvrđavu. Svim ovim novim istraživanjima zaokruženo je poznavanje razvoja obrambenih struktura i tlocrtne dispozicije tvrđave.

LITERATURA

- BELTRAME, CARLO; MORIN, MARCO, *I cannoni di Venezia. Artiglierie della Serenissima da fortezze a relitti*, Firenze, 2014.
- BOERIO, GIUSEPPE, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia, 1867.
- COSMESCU, DRAGOS, *Venetian Renaissance Fortifications in the Mediterranean*, 2016.
- ĆUZELA, JOSIP, *Šibenski fortifikacijski sustav*, Šibenik, 2005.
- ĆUZELA, JOSIP; STOŠIĆ, ŽIVANA, *Tvrđava sv. Ivana – konzervatorski elaborat*, 2004.
- DEANOVIĆ, ANA, *Glosar naziva u upotrebi srednjovjekovnog i renesansnog vojnog graditeljstva u Hrvatskoj, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 381, 1978., 35 – 48.
- GALVANI, FEDERICO ANTONIO, *Il re d'armi di Sebenico* vol. 2., Venezia, 1884.
- GEROLA, GIUSEPPE, *Monumenti veneti nell'isola di Creta* 1/2, Venezia, 1906.
- GLAVAŠ, IVO, *Šibenska tvrđava sv. Mihovila u Kandijском ratu, Portal* 6, 2015., 93 – 98.
- GLAVAŠ, IVO; ŠPRLJAN, IVO, *Utvrdje u šibenskom campo di sotto – ostaci kaštela Vrpolje i kule Parisotto, Portal* 7, 2016., 135 – 146.
- GLAVAŠ, IVO, *Kaštel Andreis u Zamurvi (Jadrtovcu) u Morinjskom zaljevu kod Šibenika, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 39, 2016., 125 – 130.
- GRUBIŠIĆ, SLAVO, *Šibenik kroz stoljeća*, Šibenik, 1974.
- JURAN, KRISTIJAN, *Doseljavanje Morlaka u opustjela sela šibenske Zagore u 16. stoljeću, Povijesni prilozi* 46, 2014., 129 – 158.
- JURAN, KRISTIJAN, *Stari i novi stanovnici Šibenika i njegovih predgrađa u drugoj polovici 17. i početkom 18. stoljeća*, Šibenik, 2016.
- KOLANOVIĆ, JOSIP, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Zagreb, 1995.
- MADUNIĆ, DOMAGOJ, *Defensiones Dalmatiae: Governance and Logistics of the Venetian Defensive System in Dalmatia During the War of Crete (1645-1669)*, doktorski rad, Budapest, 2012.
- NOVAK, GRGA, *Šibenik u razdoblju mletačke vladavine, Šibenik spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik, 1976., 135 – 288.
- PAVIČIĆ, TOMISLAV, *Šibenik u Kandijском ratu*, Šibenik, 2008.
- PERINČIĆ MAYHEW, TEA, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule: contado di Zara 1645-1718*, Roma, 2008.
- SPITERI, STEPHEN, *Illustrated Glossary of Terms Used in Military Architecture, Fort – the International Journal of Fortification and Military Architecture* 13, 1993., 635 – 650.
- STOŠIĆ, KRSTO, *Šibenske tvrđave* (neobjavljeni rukopis), Muzej Grada Šibenika.
- STOŠIĆ, KRSTO, *Natpisi u kamenu u Šibeniku, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 49, 1926.-1927., 77 – 97.
- VRANDEČIĆ, JOSIP, *Borba za Jadran u novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*, Split, 2013.
- ŽMEGAČ, ANDREJ, *Utvrdna Sv. Nikole pred Šibenikom, Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 25, 2001., 91 – 100.
- ŽMEGAČ, ANDREJ, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb, 2009.
- ŽMEGAČ, ANDREJ, *Priručnik za Dalmaciju: De Trauxov opis iz 1805.*, *Ars Adriatica* 6, 2016., 199 – 208.
- ŽMEGAČ, ANDREJ, *Mletački graditelj utvrda Antun Jančić, Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 37, 2013., 101 – 112.

IZVORI

- ANTICANO, SERTONATO, *Frammenti Istorici Della Guerra in Dalmazia*, Venezia, 1649.
- BERTOŠA, MIROSLAV [ur.], *Tvrđavni spisi Onofrija del Campa. Traktati i memorabilije jednog kondotjera u Dalmaciji u doba Kandijского rata*, Rijeka, 2003.
- BRUSONI, GIROLAMO, *Historia Dell'Ultima Guerra tra' Veneziani, e Turchi*, 1673.
- CELEBI, EVLIYA, *Putopis: odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Sarajevo, 1996.
- Corpus nummorum italicorum* VI (dalje: CNI), Roma, 1922.
- DE TRAU, MAXIMILIAN, *Festungen Dalmatiens und Albanians nebst verliegenden Inseln, und Beschreibung* (rukopis), Zadar, 1805.
- LJUBIĆ, ŠIME [ur.], *Commissiones et relationes Venetae* (dalje: CRV), Zagreb.
- DIFNIK, FRANJO, *Povijest Kandijского rata u Dalmaciji*, Split, 1986.
- GUNDRUM, FRAN, *Latinski rukopis svećenika Dalmatinca iz petnaestog stoljeća, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 6/1, 1902., 210-214.
- LJUBIĆ, ŠIME [ur.], *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, knjiga VII. Zagreb: JAZU, 1882.
- DALLA SPADA, VIRGINIO, *Assedio e Liberazione di Sebenico L'Anno MDCXXXVII*, 1648.
- VERNINO, ALESSANDRO, *Della Historia Delle Guerre di Dalmazia Sotto il Generalato di Leonardo Foscolo*, Venetia, 1648.

Summary

FORTRESS OF ST. JOHN IN ŠIBENIK – NEW DISCOVERIES AND RESEARCH

The Fortress of St. John was built in great hurry in 1646, through efforts of the citizens of Šibenik at the beginning of the War of Candia (1645 – 1669), when the largest Ottoman army, which by the time had entered Dalmatia, was approaching Šibenik. Former researchers have devoted great attention to the basic historical and architectural concept of the Fortress in the context of 17th-century Venetian fortifications in Dalmatia. Archaeological and conservation research in the Fortress area as well as re-reading and interpretation of various historical sources (written and graphic) has led to new discoveries which permitted the identification of the entire perimeter and general layout of the Fortress and recognition new, previously unidentified fortification elements. In the first fifteen years of its existence the Fortress of St. John has undergone several building interventions, which, in several stages, transformed the hastily built fortress into a complex and well-defended structure. In a very short period (1646-1649), the main area of the Fortress (the so-called »star«) was redesigned twice, while interventions on exterior fortifications, initially very restricted, continued in several stages at least until 1664.

After that, the basic form and structure of the Fortress of St. John remained almost intact to the present day, as evidenced by numerous preserved graphic representations produced throughout the centuries. The military authorities of Venice, Austria and both Yugoslavian states alternated in controlling the Fortress, making minor adjustments to the fortress fortification elements, depending on the historical period and military needs. With the gradual loss of the Fortress's primary function, parts of defensive structures became increasingly derelict. Recent archaeological and conservation research campaigns have identified specific fortification elements and the gunpowder magazine, the only original entirely preserved structure on the Fortress plateau, to which previous researchers have not paid attention. The defensive perimeter of the Fortress from the south towards the City of Šibenik (*rastello nuovo*) was defined, revealing one of the entrances to the Fortress complex, and the functioning of installations around the main entrance door to the Fortress has been clarified. The newly conducted research completed the knowledge about the development of defensive structures and the general layout of the Fortress.